Lukács László

Petőfi-forgácsok

1. Petőfi Fehérváron

Szülőfalumban, a Székesfehérvár melletti Zámolyon 1901-től negyven éven át gondozta gyülekezetét Padányi Gulyás Kornél református lelkipásztor. Édesapámat is ő keresztelte, nála konfirmált. Felesége, Csukási Boross Amália fehérvári pékmester lánya, házuk a Kossuth utcában volt. Padányi Gulyás Kornél nyugalomba vonulását követően Székesfehérvárra, apósa házába költözött. Özvegye a Petőfi-legendákat gyűjtő Dienes Andrásnak családi hagyományából itt idézte fel a költő fehérvári mindennapjait 1955-ben, 76 éves korában:

„Nagyon sokáig volt a mi családunk birtokában ez a ház, ahol most vagyunk: ez volt valamikor a régi fehérvári színház. Én Boross lány vagyok, apám Boross Sándor pék volt, olyan ember, akit nagyon érdekeltek a régi dolgok.

Azt mondták apámnak a nála is öregebb fehérváriak, hogy Petőfi Sándor, mikor színésznek jött Fehérvárra, nem ment mindjárt lakni oda, az emléktáblás házba, ahol most a mozi van, hanem egypár napig itt húzta meg magát a színház épületében. Van itt az első emelet végében egy kis kamraféle – ott, ahol most özvegy Spirka Józsefné lakik –, olyan magasan van az ablaka, hogy majd a plafonnál van, abban lakott egy rövid ideig Petőfi, úgy mondta apám.

Nagy szegénységben élt itt Petőfi, a színészek segítették, ahogy tudták, de ő maga is megpróbált pénzhez jutni. Lemásolta a kamrában a verseit. Itt a házban, az utcai fronton abban az időben volt egy kávéház: ott árulgatta a vendégeknek a verseit. Így mondta apám, neki meg a régi fehérvári öregek mondták" (Dienes 1957, 100).

Koháry Antal, 1955-ben 84 éves, még fiatal asztaloslegény korában Fehérváron megismert egy igen öreg embert, aki a régi színháznál berendezőként dolgozott. Ha vándorszínészek jöttek, mindig őt hívták, cipelte a bútorokat a színpadra, ácsolta a deszkát. Visszaemlékezését Koháry Antal őrizte meg, mondta el hatvan év távlatából Dienes Andrásnak:

Lukács László (1950) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

„Ez a kis öregember azt mondta nekem, hogy ő ismerte Petőfit, mikor színész volt Fehérváron. Nagyon szegény fiatalember volt Petőfi, talán a legszegényebb a színészek között, de más volt, mint a többi fiatal komédiás. Ez nem mulatozott hitelre, mindig tanult, olvasott. A közben lakott, abban a házban, amit már lebontottak. A régi színház meg a Kossuth utcában volt, abban a házban volt egy kávéház is, a »Mátyás király« azt hiszem, az volt a neve. Jó kis olcsó kávéház volt, ide jártak régen a színészek, meg a fehérvári iparosifjúság, ide járt Petőfi is. De az az érdekes, hogy nem ez volt a színházi kávéház mégsem – így mondta az öreg színházi ember –, hanem egy másik, ami odébb volt a színháztól: oda járt az előkelőség, meg a katonatisztek is oda jártak, mikor kijöttek a színházból. De a színészek nem jártak oda" (Dienes 1957, 101)

Földije, színésztársa és barátja, Szuper Károly visszaemlékezésében részletesen leírta Petőfi fehérvári színházi működését, kibontakozó költői tevékenységét, közös gondjaikat.

1842. november 11.: „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, ki minthogy kúnsági, mint én, mert félegyházi, engem keresett föl, hogy mint földije ajánljam az igazgatónak. Mint mondá, rég vonzalma van a színészethez, sőt már meg is kísérelte egyszer Csehfalvi társulatánál, de ott rögtön abbahagyta. Én rögtön készséggel ajánltam közbenjárásomat, s fel is vétettem a társulathoz Borostyán Sándor néven. Az ifjú, Petőfi, ki tegnap lépett fel először a színpadra a *Párisi Naplopó*ban, egy inas szerepben. Ekkor írta Petőfi *Első szerepem* című költeményét. Mi csakhamar jó barátok lettünk. Petőfi már ekkor egész csomó költeményt írt, de ezekből még kevés látott napvilágot, mert még kevés hitele volt a szerkesztők és kiadók előtt… Szegény Petőfi, sohasem felejtem el, egész télen hideg szobában lakott a szomszédomban, s ha fel akart melegedni, csak hozzám jött, s nekünk felolvasásokat tartott saját verseiből…

November 18.: Ma áthozta hozzám Petőfi összeszedett verseit, s én kiszemeltem közülük néhány szavalni valót, s egyúttal tudtomra adta, hogy ma különös kegyelemből házigazdája meghívott bennünket disznótorba, s ő már verset is írt reá a *Disznótorban* címmel, a min aztán este jól mulattunk. Különösen Petőfi jókedvre kerekedvén, a bor mellett több versét elszavallotta.

December 16.: Ma szünnapunk lévén, csaknem egész napunkat olvasással töltöttük. Délelőtt olvasópróbánk volt, délután Petőfivel hírlapokat olvastunk a körben… Este ismét nálam tartott Petőfi felolvasásokat több pályatársaim jelenlétében.

December 31.: Reggel átjött hozzám Petőfi, s énekpróbára mentünk, de minthogy itt nem volt ránk szükség, ő elhívott a könyvkötőhöz, s onnan az olvasókörbe" (Szuper 1889, 17–19).

A két fehérvári emlékező, Padányi Gulyás Kornélné és Koháry Antal Petőfivel kapcsolatban a Belvárosban két épületről beszélt. Régi fehérvári színházként emlegették a Kossuth utca 15. számú Győry-házat. Az egykori Pelikán fogadó zárt sorú beépítésben, alápincézett, egyemeletes, nyereg- és manzárdtetős, U alakú késő barokk lakóház kétemeletes udvari szárnnyal (Entz 2009, 221). A 18. század második felében építették: kosáríves, kőkeretes kapujának

zárókövén az 1756-os évszámmal. Bal oldali udvari szárnyában kosáríves árkádsorú tornác mögött található nagytermében színielőadásokat tartottak. Itt működött 1818–1824 között a Nemzeti Játékszíni Társulat. Ezt követően is Fehérváron neves vándortársulatok szerepeltek. Ilyen volt 1842 telén a Szabó József igazgatta társulat, neves színészekkel, hozzájuk szegődött a volt pápai diák, Petőfi Sándor (Demeter 2017, 44, 48–49). Az épületben napjainkban is színház működik: a Vörösmarty Színház kamaraterme a Pelikán-terem. Utcai homlokzatán az 1955. évi felújítás során elhelyezett emléktábla olvasható: „E műemlék épületben működött a Székesfehérvári Nemzeti Színi Társulat 1818–1837 között. Színpadán Déryné, Szentpéteri, Kántorné, Lendvainé mutatták be a magyar színművészet első alkotásait. Itt szavalt vándorszínész korában Petőfi Sándor, és itt kezdte pályáját Laborfalvy Róza. 1955" (Magony 2016, 172).

A másik épület, Petőfi fehérvári lakása: „az emléktáblás ház, ahol most a mozi van" (Gulyásné), illetve: „A közben lakott, abban a házban, amit már lebontottak" (Koháry). Utóbbi megfogalmazás a pontosabb. Két fénykép is fennmaradt a nyeregtetős, utcai homlokzatán kétablakos, faoszlopos tornácú földszintes házról. A régibb felvételt a *Pesti Napló* előfizetőinek készült szecessziós *Petőfi-album* közölte. A későbbi egy képeslap az 1904-ben megnyitott köz, az akkor elnevezett Petőfi utca és a Szent István (ma Arany János) utca sarkán álló emléktáblával megjelölt házról (Petőfi-album 1907, 128; Demeter 2017, 116). Utóbbi szövege: „Ezen a helyen állott a ház, melyben Petőfi vándorszínész korában lakott 1842. novemb. 9.–1843. janu. 10." Az emléktáblát 1904-ben helyezték el az 1775-ben épült ház falán, melyet 1914-ben bontottak le. Helyére mozi, a későbbi Petőfi Filmszínház épült, falára áthelyezték az emléktáblát (Arany János u. 22.) (Magony 2016, 145). Az árendás házban egy idős magyar szűcs lakott a feleségével, közös szobában Némethy György fiatal színésszel. Némethy megosztotta ágyát Petőfivel, amiért havonta két váltóforintot fizettek a ház tulajdonosának, Magyar György csizmadiamesternek (Lauschmann 1998, III, 96). A színésztársak egy ágyban alvása akkor még természetesnek tűnt. Petőfi korában az ágyban nemcsak a házaspár aludt együtt, hanem esetenként apa a fiával, nagyszülő az unokájával. Attól sem idegenkedtek, hogy a családhoz nem tartozó személlyel osszák meg a fekvőhelyet (Zentai 2002, 279). Petőfi lakásviszonyai a színtársulat következő állomáshelyén, Kecskeméten is a fehérvárival azonosak voltak. 1843. január-március hónapjaiban, ahogy erről Szinnyei József írt: „Itt is közös szobája volt Némethy színésszel, kivel közös ágyban hált egy paraszt asszony házában, kinek a koszttal együtt tíz-tíz forintot fizettek havonként" (Szinnyei 1905, 25).

Szuper Károly visszaemlékezésében Fehérváron azzal ajánlotta be földijét a társulat igazgatójánál, hogy régi vonzalma van a színészethez, sőt már meg is kísérlette a vándorszínészek életét. Emlékezetes számára egy kóbortársulattal a Mezőföldön 1841-ben eltöltött három hónap. Társulatba lépését 1844-ben írt *Levél egy színész barátomhoz* című versében örökítette meg. Ozorán potya ebédre csábította őt az igazgató:

Az ispán úrtól őzcombot kapánk,
A káposztából is van maradék…
Mennék ebédre, és ebéd után
Beiktatának ünnepélyesen
A társaságba – nem kutatva: mi
Valék deák-e vagy csizmadia?
Másnap fölléptem a Peleskei
Notáriusban. Hősleg működém
Három szerepben, minthogy összesen
A társaságnak csak hat tagja volt. –
Egy ideig csak elvalék velök;
Faluzgatánk jó- és balszerencse közt.

Faluzgatásuk helyszíneit felidézte az *Úti jegyzetek*ben 1845-ben: „Én játszottam hatodmagammal Ozorán, Cecén, Szilasbalhásón, Sárbogárdon" (Petőfi 1956, 20).

A mezőföldi születésű Illyés Gyula Petőfi monográfiájában igen elítélően nyilatkozott a kóbortársulatról: „Megvan a szedett-vedett társaságban, mely színészi együttesnél inkább képzelhető mozgó-bordélyháznak vagy koldulószövetkezetnek. Ott végzi még a házról házra való kunyorálást is… A nyár végén otthagyja a színészeket, megpróbálkozik, hogy a maga erejéből diákoskodjék. Ismét Pápára megy" (Illyés 1945, 37).

Mezőföldi faluzásuk során általában a nagyvendéglő udvarán, a kocsiszínben, lábas pajtában léptek fel. Rendeltetésük szerint éjszakára az oszlopokon álló tető alá húzódtak kocsijukkal az úton levők, fuvarosok, faluzó meszesek. Utóbbiak számára létkérdés volt, hogy a faluról falura árult égetett mész tető alatt éjszakázzon, a hirtelen jött esőtől ne oltódjon meg, ne folyjék le a kocsiról. Tavasztól őszig alatta táncoltak a bálozók. Cecén Talapa János, 1955-ben 70 éves, beszélt Dienes Andrásnak a kocsiszínről, amely alatt 1841-ben Petőfi is játszott: „1896-ban került a családunk birtokába a cecei nagyvendéglő: ezt régen csak »fogadó«-nak nevezték. A fogadó udvarán 1942-ig állt az a kocsiszín, amelyben Petőfi játszott mint vándorszínész. Tíz lábon álló nádtetős kocsiállás volt; a mi időnkben jobban már csak a szüreti mulatságokat tartottak itt, de a régiek még emlékeztek, hogy amikor vándorszínészek jöttek a faluba, mindig itt játszottak. Ilyenkor ponyvával körülkerítették, hogy ingyen ne lehessen leselkedni, deszkából, kecskelábaktól színpadot ácsoltak, padokat raktak a színbe, ott volt a színház. A kocsiszínnek elől csúcsos volt a teteje, emlékszem, mindig gólyafészek volt rajta" (Dienes 1957, 92). Szilasbalhásón (ma Mezőszilas) a Kirisits-féle vendégfogadóban játszottak, amit 1945 után bontottak le.

Szuper Károly úgy tudta, hogy Petőfi házigazdája hívta meg őket disznótorba (Szinnyei 1905, 23–24). Mások szerint Petőfinek egy mészáros rokona lakott Fehérváron, Salkovics Mihály, akinél vendégeskedhettek a disznótoros vacsorán a vékonypénzű és vékonydongájú fiatal színészek (Demeter 2017, 205). Petőfi

Sándor Fehérváron született második fennmaradt verse, a *Disznótorban* igazi zsánerkép a javából:

Nyelvek és fülek… csend,
Figyelem!
Szóm fontos beszédre
Emelem.

Halljátok, mit ajkim
Zengenek;
Egyszersmind az ég is
Hallja meg.

Hosszan nyúljon, mint e
Hurkaszál,
Életünk rokkáján
A fonál.

Valamint e sültre
A mi szánk:
Mosolyogjon a sors
Szája ránk.

S pályánk áldásával
Öntse le,
Mint e kását a zsír
Özöne.

S életünk fölé ha
A halál
Romboló torát meg-
Ülni száll:

Egy gömböc legyen a
Magas ég,
És mi a gömböcben
Töltelék!

Székesfejérvár, 1842. november 18.

Fehérváron egy alkalommal a hurkával, kolbásszal kapcsolatban kellemetlen meglepetés érte a színészeket, ahogy erről Petőfi barátja, Váradi Antal: *Elzárt mennyország* című könyvében olvashatjuk: „A mondott alkalommal tehát összegyűltek a társulat fiatal tagjai, s várták az elemózsiát, melyet társuk a konyha-

ládába zárt el. A rémület nagy volt, midőn a ládát üresen találták. A cseléd később megvallotta, hogy a hurkát, kolbászt odacsempészett ajándéknak vélte, s egy helybeli gyalogos közvitéz társaságában fogyasztotta el. Akkor ugyanis a Hiller-ezred állomásozott volt Fehérvárott. A közvitézek pedig hajdan úgy, mint most, igen élénk étvágyuak valának. Így tértek haza Szuperék Petőfivel a traktáról – éhesen. Szuper aztán, amilyen irgalmas szívű volt s még az utolsó garasát is megosztotta éhező kollégáival, magához hivatta a vendéglátót, úgymint vendégeit, s megtraktálta őket töltött káposztával" (Váradi é. n., 43).

Szuper két alkalommal is említette, hogy Petőfivel hírlapokat olvastak az olvasókörben, könyvkötővel is volt dolguk. Ez is bizonyítja, hogy a fehérvári színtársulat tagjai rendszeresen olvastak, ismereteiket bővítették. Ehhez lehetőséget nyújtott számukra a Széchenyi reformelképzeléseinek hatására 1838-ban létrejött székesfehérvári Casino Társaság, amely „a jó ízlést, mívelt társalkodást, egyesek értelmi és erkölcsbeni gyarapultát és ezáltal egyszersmind a közértelmesség kifejlődését ápoló, lelket és testet ébresztő intézet"-ként alakult (Lukács 2019, 57). Olvasótermében megtalálták a korabeli hírlapokat, könyveket. Könyvkötőre azért volt szükségük, mert korukban a nyomdák a könyvek belíveit csak kinyomtatták, összefűzték. Az olvasókhoz felvágatlanul jutottak el a könyvek, tábláikat a könyvkötők készítették. Elképzelhető, hogy a színtársulat könyvei közül is köttettek.

Petőfi Sándor öt évvel későbbi fehérvári látogatásáról Demeter Zsófia *A derék város* című könyvében írt: „1847 márciusában Petőfi visszatért Fehérvárra. Ekkor már országszerte ismert, híres költő. Ismert és népszerű barátját, Egressy Gábort kíséri el ide. Egressyt Kilényi és Latabár színtársulata hívta meg hozzánk vendégszereplésre, s itt többek közt híres szerepében, a Hamletben lépett föl. Március 22-étől egy hétig tartózkodott itt a két művész, a literátor és a színész. Boross Mihály 1861-ben megjelent visszaemlékezéseiben büszkélkedett azzal, hogy az ő házában szálltak meg. Petőfi ekkor itt keltezte *Szerelem* című versét, mely életében nem jelent meg" (Demeter 2017, 49).

A fehérvári szóbeli hagyomány egy tárgyi emléket is kapcsol Petőfi itteni tartózkodásához: a székesfehérvári vastuskót. Ez egy 132 cm hosszú, átlagosan 15 cm átmérőjű, vaslemezzel borított faág, felül három rövid ágcsonkkal. A vaslemezt négy vaspánttal erősítették a faágra. Közepén egy igen erős vaspántot találunk, amivel eredeti felállítási helyén a falhoz rögzítették. Rajta hatalmas, kör alakú, 11 cm átmérőjű lakat lóg. Nem nyitható, zárszerkezet nélküli lakatutánzat. A vaspántba készítője az 1835-ös évszámot véste. Vastuskónk a városkapunál állt, a Székesfehérvárt érintő vándorló mesterlegények egy-egy emlékszöget vertek bele. Felületét elborítják a belevert kovácsoltvas szögek. Némelyik szöggel átlyukasztott réz egykrajcárost is vertek rá. Hagyomány szerint az 1842-es évszámú rézpénzt a vándorszínész Petőfi Sándor szögezte a tuskóra, aki az év novemberében a székesfehérvári Pelikán-fogadó színháztermében játszotta első szerepét (Lukács 2019, 160). A székesfehérvári vastuskó a Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállításán látható.

2. Ostffyasszonyfa, Csáfordi Tóth Róza

Számos szép helységnevünk közül számomra a Vas megyei Ostffyasszonyfa a legkedvesebb. Az Asszonyfa, régi nyelvünkben Asszonyfalva helységnévnek 'királyné falva' az értelme. Az Ostffy-előtag azzal kapcsolatos, hogy a falut az Ost nemzetségből való Ostffyak rokonsága birtokolta (Kiss 1988, I, 548, II, 289). Ebben a szép nevű községben töltött egy boldog nyarat 1839-ben Petőfi Sándor. Édesapja korábban jómódú ember volt, kocsmáros és mészáros, aki monopolizálta a kiskun városok húsellátását, több helységben is vendégfogadót, mészárszéket bérelt. Az 1838-as árvíz pusztításával teljessé vált elszegényedésük, amit Sándor a selmecbányai gimnáziumban töltött tanév során már megtapasztalt. Selmecet elhagyva a Pesti Magyar Színháznál próbálkozott szerephez jutni. Itt találkozott 1839 májusában rokonával, Salkovics Mihály székesfehérvári mészárossal, aki magával vitte Fehérvárra. Néhány nap múltán továbbküldte őt testvéréhez, Salkovics Péter földmérő mérnökhöz Ostffyasszonyfára. A jómódú rokon szívesen látta vakációra Sándort és a szintén rokonsághoz tartozó mezőberényi Orlai Petrics Somát, a soproni evangélikus líceum diákját. Petőfi házitanítóskodott a családnál, szép írását, rajztudását térképek készítésénél is igénybe vették. Salkovics Mihály az ősztől további taníttatását is kilátásba helyezte Sopronban.

A Salkovicsok és a Petrovicsok rokonsági kapcsolatáról: a költő apai nagyapja, Petrovics Tamás felesége Salkovics Zsuzsanna volt. Petőfi nagyanyjának a fivére volt Salkovics Pál, akinek négy gyermeke született: Karolina, Péter, Mihály és Károly. Ők Petőfi apjának, Petrovics Istvánnak az unokatestvérei. Karolina Orlai Petricsné lett, fia Orlai Petrics Soma a későbbi híres festő, Petőfi másod-unokatestvére. Karolina idősebbik öccse Salkovics Péter módos földmérő, aki vendégül látta Sándort és Somát. Öccse, Salkovics Mihály fehérvári mészáros eszközölte ki bátyjánál Sándor fogadását, támogatását. Velük együtt vakációzott Ostffyasszonyfán a házigazda kamaszkorban levő testvéröccse, szintén soproni diák, Salkovics Károly.

Petőfi gyalog ment Ostffyasszonyfára. Dienes András leírása szerint: „Valószínű, hogy a költő a legrövidebb útvonalon jött Székesfehérvárról Veszprémen, Tapolcafőn, Pápán át a »tsinálatlan országúton«, ezen kiscellig haladhatott, innen csak a »commerciális út« vezetett Ostffyasszonyfáig. Gyalog mehetett, hiszen a fehérvári rokon »küldte«, kocsi tehát nem jött érte. A híres gyalogló május 6–7-e tájában Ostffyasszonyfán lehetett" (Könczöl 1973, 9). Már ott volt, amikor a két soproni diák megérkezett. Orlai Petrics Soma visszaemlékezése szerint: „Midőn kocsink a hosszú udvarra begördült, s az agarak csaholása megérkeztünket jelezte, a számos tagból álló család fogadásunkra a lak elé sereglett, ott állt egy középmagasságú, szikár, fahéjszínarcú, sörtekemény barna hajú ifjú: villogó fekete szemei fehérét vércsíkok futották át: dacos kifejezésű duzzadt ajkai fölött a bajusz csak most serkedezett; hosszú nyaka leeső vállai közül meztelenül nyúlt fel, s nadrágjával egyszínű cérnakabát födte tagjait" (Török András István, csabdi.net/csabdi/csafordi.html).

Petőfi gyorsan összebarátkozott a két, nyári szünidőre érkezett diákkal. Kellemesen teltek a napok: együtt járták a környéket, vadásztak, fürödtek a Rábában. Károly szívesen barátkozott a szomszéd, csöngei földbirtokos, Csáfordi Tóth Ferenc József fiával. A közös ének, zene és beszélgetés összekovácsolta a fiatalokat. Soma szépen énekelt, gitározot. Gyakran velük volt József húga: Csáfordi Tóth Róza, a tizenhét éves, ragyogó szépségű, szőke lány. Sándor szerelemre lobbant iránta, egyre több versének múzsája Róza lett.

Petőfit a Salkovics rokonság bevezette a helyi előkelő társaságba, megismerkedett a környékbeli földbirtokosokkal (Weöresök, Sziták, Ajkayak, Tóthok, Csáfordi Tóthok, Kisfaludyak, Ostffyak), akikkel nagybátyja korábbi kapcsolatban volt (ostffyasszonyfa.hu/turizmus/petofi-emlekek-ostffyasszonyfan_48).

Róza ebben a társadalmi közegben nevelkedett, édesapja Csáfordi Tóth Ferenc nyugalmazott császári és királyi főstrázsamester (őrnagy) volt. Az elszegényedett mészáros fia érezte a köztük levő társadalmi különbséget, szerelmét talán meg sem vallotta a nála egy évvel idősebb imádottjának. Felkorbácsolt érzelmeiről, lelkiállapotáról Rózához írt versei tanúskodnak. Legkifejezőbb *Elválás* című költeménye 1839 szeptemberéből:

Itt a bucsúperc: válok. – Nem szabad!
Leomlok, a világ kereng velem!
E szenvedés, e szörnyü kín alatt
Hogy nem repedsz meg, égő kebelem?

Nem, én nem hordom többé terhemet,
Habár egy élet rajta függene,
Válj lángszavakká, titkos érezet,
Te szívem pokla, szívem édene.

S ha szólanék is, mit remélhetek?
A sors irántam oly vad, oly kemény;
Oh kárhozat, oh gyilkos képzetek!
Nem gyúl érettem viszonérzemény.

Én távozom, s örökre távozom
Gyötrő titkommal tőled, oh leány!
Vezessen a sors boldog útakon,
Öröm-tavasznak tündér-korszakán.

Legyen pályád mosolygó rózsakert,
És minden óra benne rózsaszál,
S ne tudd, ne tudd, leányka, e levert
Sziv-éjjelen, hogy csillagom valál!

Időközben pártfogója megvonta tőle támogatását, nem taníttatta. Így szeptember elején csak Soma és Károly folytathatta tanulmányait Sopronban, Petőfi katonának állt.

Csáfordi Tóth Róza Móricz Ferenc csabdi (Fejér m.) földbirtokos felesége lett. Férje azzal kedveskedett neki, hogy Csabdiban fölépíttette csöngei kúriájuk hasonmását (Fónod 1970, 38). Itt született három gyermekük. A két világháború közötti időszakban községháza és jegyzőlakás volt, napjainkban orvosi rendelők, védőnői szolgálat, óvoda működik benne. 2009-ben és 2013-ban bővítették, korszerűsítették, 2021-ben emléktáblával jelölték meg Csáfordi Tóth Róza tiszteletére. 1873-ben hunyt el. A csabdi temetőben fekete márvány sírkő alatt nyugszik, amelynek felirata:

ITT NYUGSZIK
GUTTAHÁZI
MÓRICZ FERENCNÉ
SZÜL.
CSÁFORDI TÓTH RÓZA
ÉLT 52 ÉVET
MEGH. 1873. DEC. 27.
Áldott legyen emléke!

Lábazatán olvasható:

Ő VOLT NAGY KÖLTŐNK
PETŐFI SÁNDOR
IFJÚKORI SZERELME
„OH TÜNDÉRÁLOM,
ELSŐ SZERELEM!"
PETŐFI SÁNDOR

3. István öcsémhez

A testvéri szeretet, a szülőkhöz való ragaszkodás példája ez a vers (1844). Nem egyedüli Petőfi költészetében: folytatása a két hónappal később született *Szülőimhez*. Arról írt ebben, ha meggazdagodik, mit vesz szegény szüleinek, öccsének:

Pistinek meg majd veszek
Drága paripákat,
Rajtok jó Istók öcsém
Vásárokra járhat.

Tudta, hogy öccse jó lovas, és a mészárosok gyakran járnak vásárba vágóállatokat venni. István öccse versben válaszolt bátyja ígéretére:

Sándor bátyámhoz

Igérsz nekem paripát,
Még pedig párjával;
Legyenek bármily drágák,
Nem gondolsz árával.

Csak hogy Pisti öcsédnek
Nagyobb kedve legyen,
Mert eztán vásárokra
Majd lóháton megyen.

Jól meggondold [jó] bátyám,
Amit ajánlottál;
Tudod, hogy az igéret
Adomány után vár.

Igyekezz hát, hogy gazdag
Minél előtt legyél,
Istók öcséd számára
Paripákat vegyél.

Attól tartok, hogyha majd
Gazdagságod várom:
A vásárra holtomig
Gyalog kell sétálnom.

Kiderül a versből, hogy a meggazdagodás lehetőségében István bátyjánál sokkal inkább a földön járt. Ezt erősítette meg *Sokan kérdezték* című versében, 1845-ben:

Költő lenni bár szép dolog,
De a vágyról én lemondok,
Gyenge madár képzeletem –
Magasra nem röpíthetem.

Alant jár az a föld felett,
Elérheti minden gyerek;
Szárnyát szegnék, dobálnák is,
Megrugdalná a szamár is.

Állj ki, bátyám, te a síkra!…
Végzetünk könyvében írva:
Hogy te a menny s földet bejárod…
Énreám vár – tagló és bárd.
(Csanádi vál. 1973. 14–15, 33–34.)

Kiderült, hogy Petőfi Sándor nemcsak Arany Jánossal levelezett versben, hanem István öccsével is.

Petőfi István 1825. augusztus 18-án született Szabadszálláson, másfél évvel volt fiatalabb bátyjánál. Szüleik mindkettőjüket taníttatták: előbb a pesti evangélikus gimnáziumban jártak két osztályt, majd István 1837-ben követte Sándort Aszódra, ahol szintén két évig tanult. Jó tanuló volt, de szüleik anyagi tönkremenése miatt 1838-tól édesapja mesterségét kellett folytatnia. 1841-ben családja Dunavecsére költözött, majd szülei Szalkszentmártonba, Dömsödre kerültek, István 1842-ben apja megbízásából Kunszentmiklósra ment, ahol 1845-től önállóan vezette a mészárszéket. Komoly megpróbáltatások érték őket: házukat 1838-ban a dunai árvíz elmosta, 1845-re a teljes pénzügyi bukás következett. Ekkor István Várpalotán mészároslegénynek állt. Nyomorult helyzetükben jó hat esztendeig egyedül volt szülei támasza. Már Kunszentmiklóson, majd Várpalotán is verselgetett, de bátyjával ellentétben a költészet iránt inkább csak kedvet érzett, mint nagyobb fogékonyságot. 1848 Várpalotán érte, a szabadságharcban katonának állt. Rátermettsége, iskolázottsága révén gyorsan haladt fölfelé a ranglétrán: Buda ostrománál már főhadnagy, századparancsnok, majd százados. Végigharcolta a szabadságharcot, egészen a világosi fegyverletételig.

Világos után közkatonaként sorozták be a császári hadseregbe, Tirolba vezényelték. Hamarosan altiszté léptették elő. 1851 decemberében szabadságra jöhetett Pestre sógornőjéhez, Horváth Árpádné Szendrey Júliához. Pesti látogatásait a következő években is gyakran megismételte. Balszerencsés látogatásáról 1853-ból írta Irányi István: „Ilyen későbbi látogatás során kereste fel őt is többedmagával a szabadságharc további élesztője, egy Pataky nevű honfi. Ez a lázadásra kész hazafiak névsorában Petőfi István nevét is feltüntette, állítólag anélkül, hogy ezt vele közölte volna. Patakyt hamarosan elfogták, később Petőfi Istvánt is… Összeesküvés gyanúja címén elfogták, s a theresienstadti fogházba hurcolták, ahol három évet töltött kemény sáncmunkában. Közben Prágában is raboskodott. Börtönéből 1856-ban távozott. Raboskodása idején sokat tanult. Németül már tudott, s ezalatt megtanult franciául is" (Irányi é. n., 46–47).

1857-ben Gaylhoffer János dánosi birtokán kapott nevelői állást, Pest megyében. Szerelemre gyulladt a földbirtokos lányába, Antóniába, akinek családja házasságuktól elzárkózott, mert Petőfi István nem rendelkezett megfelelő jövedelemmel, vagyonnal. Mivel Antónia szerelmet ígért neki, azzal búcsúzott Dánosról, hogy megfelelő egzisztenciát teremtve visszatér, feleségül kéri. Geist

Gáspár 3400 katasztrális holdas uradalmában a kondorosi Csákópusztán (Békés m.) lett gazdatiszt 1858 őszén. Ötévi várakozás, sok huzavona után a Gaylhoffer szülők beleegyeztek a házasságba. Esküvőjükre 1863 karácsony második napján került sor az alsónyáregyházi Gaylhoffer kastélyban. István ekkor 38, Antónia 20 esztendős volt. Az esküvőt követően az ifjú pár Csákópusztára új otthonukba, a tiszttartói lakásba költözött (Irányi 1973, 16–25). Boldognak ígérkező házasságuk a hatodik héten hajótörést szenvedett, mivel István nem szakított korábbi élettársával, egy pusztai asszonnyal. Büszkeségében sértett felesége házasságuk nyolcadik hetében hazaköltözött szüleihez: inkább a tartózkodó büszkeség, mint szerelme elmúlása vezetett távozásához. István hiába kérte leveleiben visszatérését, soha többé nem találkoztak. Antónia távozása után ez a pusztai asszony 17 évig, István haláláig élettársa maradt. Később, 1876-ban egy másik pusztai asszonynál fia született.

Váratlanul, 1880-ban ragadta el a halál. Végrendeletében dévaványai 400 holdas birtokát feleségének, Antóniának hagyta, bátyja iratait pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Antónia nem vált el férjétől, a távolban is „igazi" felesége maradt. Ott volt csákópusztai temetésén: zokogva borult a még mindig szeretett férje koporsójára (Irányi 1973, 28–37; Irányi é. n. 101–145). Fehérmárvány sírkövének felirata:

Itt nyugszik
PETŐFY ISTVÁN
élt 54 évet
Meghalt 1880. április 30án.
Béke hamvaival.

Jókai Mór így emlékezett meg Petőfi Istvánról, a gazdatisztről: „Aki azután meg akarja tudni, hogy ki volt valóban Petőfi István, az tekintse meg a csákói pusztát, ami az ő kezelése mellett vált egyikévé a legnagyobbszerű mintagazdaságoknak hazánkban. Már az ötvenes években annyira közkedveltségű volt a csákói uradalom tiszttartója, hogy az ottani fényes összegyűlések alkalmával az előkelő társaságok küldöttségileg hívták meg őt magukhoz… Petőfi István valódi tekintély volt a gazdasági téren, aki nem írt elméleti értekezéseket, de a gyakorlatban mutatta meg, hogy milyen jó gazda. Egy nagy viruló területe az országnak fogja megörökíteni az ő emlékét. Ez is fényes emlék! Egyszerű kézművesből önművelődés alapján küzdte fel magát azzá, ami lett. Művelt, minden európai nyelvet beszélő férfiú volt, és a magyar irodalomnak buzgó pártolója" (Fabricius 1931, 40–41).

Holttestét 1908-ban exhumálták, és Budapesten, a Kerepesi temetőben a Petőfi (Petrovics) család sírboltjában helyezték el. Síremléküket Bory Jenő szobrászművész készítette, 1911. november 5-ei számában így tudósított róla a *Vasárnapi Ujság*: „A mostani halottak napjára is több szép művészi síremléket lepleztek le… A legnevezetesebb azonban a Kerepesi úti temető idei »újdon-

ságai« között Petőfi családja tagjainak új közös sírboltja. A költő szülei, bátyja [valójában István öccse!], felesége, fia, mind ebben a temetőben pihentek, de mind külön, távol egymástól. A Petőfi Társaság körében támadt az a szép gondolat, hogy ha már a költő hamvainak nyugvóhelyét nem ismerjük, s nem vihetjük hozzájuk kegyeletünket, legyen mégis egy sír az »ország temetőjében«, a mely ő rá emlékeztet, mert azokat rejti magában, a kik neki a legkedvesebbek voltak, a kiket szerető szívvel énekelt meg. A csontokkal együtt, melyek ott pihennek, mintha a költő ihletének egy része is benne volna ebben a sírban."

Szüleit még maga Petőfi temettette el, a negyvennyolcas események válságai közben, ő állíttatta sírjukra azt az egyszerű kő emléket, melyet a temető látogatói közül sokan ismertek, s ő maga iratta rá a felírást: „A legszeretettebb apa – legszeretettebb anya." Ezt az időtől megbarnult és megkopott sírkövet az új síremlék készítője, Bory Jenő szobrászművész beleiilesztette a szoborművének alsó részét tevő csonka piramisba, melynek két oldalán a sírban pihenők nevei olvashatók: Petrovics István, Petrovics Istvánné szül. Hrúz Mária, Petőfi István, Petőfiné Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán. A piramis tetején sok erővel faragott sas [turul] jelképezi a költő szellemét, mely a sír fölött lebeg." Bory Jenő készítette a költő édesapja emlékére később elhelyezett hatalmas bronz koszorút is, széles szalagján ezzel a felirattal: A MAGYAR VENDÉGLŐSÖK ORSZ. SZÖVETSÉGE A JÓ ÖREG KORCSMÁROSNAK 1913. MÁRC. 15. (Magony 2019, 51–52.)

Petőfi István sírkövét a csákópusztai temető felszámolását követően Kondorosra szállították, kegyeletből a Petőfi István Általános Iskola udvarán állították fel.

Debreceni néprajzprofesszorom, Gunda Béla családja Békés megyei. Nagyapja Petőfi István legbizalmasabb belső cselédje volt. Ő ravatalozta fel Petőfi Istvánt a hidegágyon. Elmondta: a hullamerevség miatt kabátját kénytelen volt hátul kettévágni, s két oldalról a karjára húzni.

Petőfi Istvánné Gaylhoffer Antónia 38 évvel élte túl férjét, 1918-ban, 76 éves korában hunyt el Abonyban. Hosszú, magányos élete folyamán Abonyból gyakran felkereste rokonait Vácon, Fehérvárcsurgón, Mezőtúron. Közben a dánosi Gaylhoffer birtok erősen megfogyatkozott, csupán Alsónyáregyházán maradt meg kastélyuk 100 katasztrális hold földdel. A dánosi birtok egy részét Wekerle Sándor miniszterelnök vásárolta meg. Testvére, Gaylhoffer Etelka Weil Ferenchez, a fehérvárcsurgói Károlyi-uradalom gazdatisztjéhez ment feleségül. Antónia nehezen viselte az egyedüllétet, feladta váci otthonát, és Fehérvárcsurgóra költözött testvéréhez. Náluk lakott egészen sógora nyugdíjazásáig, velük együtt költözött fiúk családjához Mezőtúrra, de végleg itt sem tudott maradni. Pestre került unokahúgához, Gaylhoffer Erzsébethez, aki élete végéig ápolta. 1914-ben Abonyba költöztek, egykori birtokuk közelébe. Antónia négy év múlva itt hunyt el (Irányi é. n., 105–106). Az abonyi katolikus nagy temetőben nyugszik. Sírfelirata:

PETŐFI ISTVÁNNÉ
sz. GAYLHOFFER
ANTÓNIA
1842–1918
PETŐFI SÁNDOR NIMBUSZA
MEGŐRZI SZELID EMLÉKÉT

Ő volt Petőfi Sándor szűkebb családjának utolsó tagja.

4. Alku

Felső tagozatos általános iskolás korunkban, az 1960-as évek első felében, Zámolyon egy osztálytársamtól tanultam meg a „juhásznótát". Nagy átéléssel énekeltük, szövegére ma is emlékszem:

Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény.
Megveszem a szegénységet tőled,
Ráadásul add a szeretődet.

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
Ezerannyi meg a borravaló,
Fél világot adnád ráadásnak,
Szép szeretőm úgysem adnám másnak.

Mivel osztálytársam édesanyja summáslányként, mezőgazdasági idénymunkásként került Zámolyra Mezőkövesdről, úgy gondoltam, hogy a dalt onnan hozta magával. Azt megállapíthattam, hogy népdal, mivel a népköltészetről már akkor tanultunk magyarórán. Meghatározása ez volt: *A népköltészet szájról szájra, apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre terjed, szerzőjét nem ismerjük*. Hogy népdalunknak szerzője van, nem is akárki, akkor tudtam meg, amikor gimnáziumi tanulóként *Petőfi Sándor összes költeményei*ből kellett elolvasni, megtanulni a kijelölt verseket. Ebben Petőfi Sándor *Alku* című, Szalkszentmártonban 1845 szeptemberében írt versét népdalunkkal azonosíthattam. Az általunk énekelt szöveg alig különbözött a Petőfi-verstől.

Néprajzi tanulmányaim során gyakran találkoztam az *Alku* sorsának alakulásával. Elsőként Sebestyén Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum Petőfi-ereklyéinek gondozója foglalkozott vele 1914-ben: „Alighogy megszületett a Pesti Divatlap 1845. deczember 25-diki számában megjelent szöveget a nép ajkára vette, magáénak elfogadta és énekelte. A Kisfaludy Társaság egyik gyűjtője a nép ajkáról lejegyezte s beküldötte, Erdélyi gyakorlott szeme jó népdalnak találta és a »Népdalok és Mondák« 1846 novemberében sajtó alá adott s 1847-ben

megjelent II. kötetének 226. lapján *tévedésből* kiadta eredeti népi pusztai dal gyanánt. Ugyanabban a kötetben melynek 313. lapján Erdélyi az íróktól származó népdalok közt a szerzőre való pontos utalással Petőfi »Hortobágyi korcsmárosné, angyalom…« kezdetű népdalát szintén szerepelteti" (Sebestyén 1914, 207; Sebestyén 1907, 136–140; Erdélyi 1847, II. 226–227, 313). Néhány hónap elég volt, hogy az *Alku* népdallá váljon, egyike legyen annak a félszáz Petőfi-versnek, amelyeket népdalként énekeltek. Katona Imre szerint e gyors befogadás oka: „Petőfi volt a nép felé a legnyitottabb költőnk, és népünk is őt fogadta legjobban szívébe" (Katona 1973, 6). Megerősíti ezt Oláh Károly dunavecsei segédtanító, aki egy hónappal Petőfi első verseskötete, a *Versek 1842–1844* megjelenését követően írta a *Pesti Divatlap* 1844. december 15-ei számában: „versei gyűjteményét tapsok között fogadtuk, s mint igen jelest, nagy becsben tartjuk, dalolva népdalait még a fonóházakban is" (Kerényi 2008, 154).

Gyulai Pál 1854-ben *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányában összegezte: „Midőn Petőfi, népdalaival, föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar dalok oly hamar nem szállottak a nép ajkairól, mint az övéi. Mindenki elismeri, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban, a népdal Petőfi igazi eleme" (Gyulai 1973, 207).

Almási István a népzenekutató meglátását foglalta össze: „A páratlanul gyors és széles körű elterjedést több kedvező körülmény segítette elő. Legfontosabb szerepük tagadhatatlanul a népies dalszerzőknek volt, akik már a múlt [XIX.] század negyvenes éveitől kezdve nagyon sok Petőfi-verset zenésítettek meg. A kor legnépszerűbb költőjének dalai közkedvelt dallamok szárnyán rövid idő alatt úgyszólván mindenüvé eljutottak. Elsőként Szénfy Gusztáv komponált zenét Petőfi-művekre, majd Egressy Béni, Ruzitska György, Thern Károly, Simonffy Kálmán, Füredi Mihály és Szentirmai Elemér neve emelkedik ki Petőfi megzenésítőinek sorából. A nagy költőtárs, Arany János maga is írt dallamot Petőfi négy verséhez. Később is, egészen napjainkig alig volt magyar zeneszerző, akit Petőfi költészete ne ihletett volna meg… A nép ajkán Petőfi dalainak egy része igen hamar teljesen a népdalokhoz hasonult, és további sorsát már a népi hagyományok ereje határozta meg" (Almási 1969, 41.). A megnezésített Petőfi-versek száma eléri a félezret (Katona 1973, 7; Tari 1999, 22–35).

Csoóri Sándor a mezőségi Széken Kallós Zoltánnal közösen végzett népdalgyűjtésük felfedezéséről 1973-ban részletesen beszámolt:

„Utoljára hagytam egy olyan népdallá változott Petőfi-verset, amelybe, eddigi ismereteim alapján, elsőül én botlottam bele. Kallós Zoltánnal és Marosi Júliával együtt jártam a Mezőség egyik lenyűgözően érdekes falujában: Széken. Ismerősöknél voltunk. Átüzent hozzánk egy fiatalasszony, hogy ő is szeretne Kallós hangszalagjára énekelni. Az üzenetben nem a magamutogatás, hanem a vallomásvágy kényszere volt a meglepő, ami abból is kiderült, hogy éneklés közben többször is sírva fakadt. Az ismeretlen dalok között egyszer csak ismerős sorokra kaptam föl a fejemet: Petőfi-vers! Méghozzá egyik legsikerültebb a koraiak közül. A Temetésre szól az ének sorait hallottam vissza. A verset Petőfi

Debrecenben írta 1843 decemberében. Nem is egészen szerepjátszásból, mint ahogy az efféle korai verseiről bizonygatni szokták. Nem, mert a vers írásakor valóban elkeseredett volt a végsőkig, beteg és elhagyott, Pákh Albert vendége, aki koronatanúként igazolta a nyolc sor szó szerinti hitelét. Míg a fiatalasszony Kallós kérésére újra elénekelte a dalt, fölidéztem emlékezetemben az eredetit:

Temetésre szól az ének,
Temetőbe kit kísérnek?
Akárki! már nem földi rab,
Nálam százszorta boldogabb.

Itt viszik az ablak alatt,
Be sok ember sírva fakadt!
Mért nem visznek engemet ki,
Legalább nem sírna senki.

Igen ám, de a két szakasz előtt még két másik szakasz is elhangzott. Két olyan, amely egyetlen Petőfi-versre sem emlékeztetett. Az önmagában is tökéletes Petőfi-vers tehát – ritka kivételként, a nép alkotóműhelyében ezúttal – bővült. Kár hogy dallam nélkül nyújthatom át a szöveget, de bizonyos vagyok abban, hogy ez a ma is elevenen élő, szájhagyományba beilleszkedett Petőfi-vers igazi meglepetés lesz a népdal híveinek és az irodalomtörténészeknek egyaránt:

Temetőben kék ibolya,
Nem leszek szerelmes soha.
Láncot veretek szívemre,
Megmutatom, bírok vele.

Temetőben kék ibolya,
Szívem gyászba van borulva.
Nem egyébért, csak teérted,
Mert én tiltva vagyok tőled.

Temetőben zeng az ének,
Vajon, oda kit kísérnek?
Akárki az, nem földi rab,
Nálamnál százszor boldogabb.

Most viszik az ablak alatt,
Minden kislány sírva fakad.
Bárcsak engem vinnének ki,
Engem nem siratna senki."

(Csoóri 1973, 25–26.)

A Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén, 1965-ben Katona Imre az „Alku" típusú népdalainkról tartott előadásában kifejtette: „Az »Alku« címszó, típusmegjelölés alá foglalható 6 daltípusunk összesen 103 változatát jegyezték fel, dalonkint átlagosan tehát 17-et, s bizonyosan vannak még rejtett »tartalékaink« is. De még e számszerűségnél is többet mond az, hogy az egymást követő népköltészeti gyűjtemények szinte évtizedenként regisztrálják őket, tanúskodva huzamos időn át eleven életükről" (Katona 1965, 557).

A rejtett tartalékokból Mitruly Miklós 1966-ban a dal három erdélyi változatát közölte. Az elsőt a kalotaszegi Magyarvistáról, a Petőfi-vers két versszakával azonos szöveggel. A másodikat a szilágysági Krasznáról, ahol 1959-ben a leányfonóban jegyezték le. Ez a variáns a két versszakot „megfejelte" a juhászok párbeszédének mintegy keretet adó strófával:

Odafent a hegyek oldalában
Két ember áll fekete subában,
Ahogy ottan ketten beszélgetnek,
Azt mondja gazdag a szegénynek.

Az Udvarhely-környéki Recsenyében 1964-ben gyűjtött harmadik változat a legterjedelmesebb:

Odakint a nagy domb oldalában
Két juhász ül a szép holdvilágban,
Amint ők ott ketten beszélgetnek,
Azt mondja a gazdag a szegénynek.

– Juhászlegény, szegény juhászlegény,
Tele pénzzel ez a kövér erszény,
Megveszem a szegénységet tőled,
S ráadásul add a szeretődet.

– Ha az a pénz volna borravaló,
Még százannyi volna a foglaló,
E világot adnák ráadásnak,
Szép szeretőm úgy sem adnám másnak.

– Juhászlegény, jól bizol babádban,
Jobban, mint a százezer forintban,
Ha meghalna, vagy ha hűtlen lenne,
Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne.

– Ha meghalna, lennék megint szegény,
Az alföldön szegény juhászlegény,

Elővenném hársfa furulyámat,
Azon fújnám szomorú nótámat.

Míg a nyájam ballag hazafelé,
És ballagok a temető felé,
Kél a holdnak halovány orcája,
Kél furulyám szomorú nótája.

Kis furulyám szomorú hárs ága,
Temetőbe hervadozik fája,
Ott metszettem én egy sírhalomról,
Nem csoda, ha ily szomorúan szól.

E változat a Petőfi-verset megtoldotta, kibővítette egy megelőző és két utána következő versszakkal, majd hozzákapcsolta Petőfi *Kis furulyám szomorúfűz ága…* című, 1843-ban írt költeményének első és harmadik versszakát, felcserélt sorrendben (Mitruly 1966, 568–569).

Az *Alku* különösen a Duna–Tisza közén volt népszerű, ahol a foglalkozási csoportok közül a juhászoké számukat tekintve jelentős volt. Elterjedt a Dunántúlon is. Később tudtam meg, hogy nemzedéktársaim a Zámollyal szomszédos Sárkeresztesen is énekelték. Kocson (Komárom m.) a lakodalom leggyakoribb dallamanyagához tartozott (Fél 1941, 120). Szentgálról (Veszprém m.) a dallam és a szöveg összetartozásáról figyelemre méltó megfigyelését közölte Vajkai Aurél: „Dallam, szöveg összetartozik, egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Ha a népdalgyűjtő szöveget kérdez, akkor ezt is csak úgy tudják, ha közben halkan dúdolgatják a dallamot. De irodalmi ismeretük is van. Egyik nótázó halkan dalolgatta: »Kis lak áll a nagy Duna mentében…«, közben halkan odaszólt nekem: »Ez Petőfi-dal«" (Vajkai 1987, 279). Szentgálon a pásztorokkal, általában a pásztorkodással foglalkozó népdalok tudói és előadói elsősorban a juhásznék. Közülük a juhászcsaládból származó Göncöl Erzsébet, 1942-ben 49 éves, énekelte az *Alku* két közismert strófáját. Csak első két sorában tért el az eredeti szövegtől:

Legény, legény, szegény juhász legény,
Hol van az a tele kövér erszény…
(Vajkai 1987, 305, 322.)

Örömmel fedeztem fel a Magyar Rádió néprajzi hangfelvételei között szentgáli adatközlőnk, Tamás Károlyné Kis Tóth Vilma (szül. 1925) énekét, amit Máder László gyűjtött 1970-ben. A juhászcsaládból származó Tamás Károlyné nem az *Alku*t, hanem az 1844-ben írt *Megy a juhász a szamáron…* vers folklorizálódott változatát énekelte:

Megy a juhász a tanyára,
Gyócsümögbe, gyócsgatyába,
Kampósbotja a kezébe, kezébe,
Szeretője az eszébe.

Hallod-e te juhászbojtár,
Juliskádhoz más legény jár,
A Juliska hü kebelén, kebelén,
Ott nyugszik egy suszterlegény.

A mindenit az anyjának,
Annak a büdös leánynak,
Nagyot ütött szamarának farára,
Gyi te csacsi a tanyára.
(Biernaczky 1973, 391)

Ezt a dalát énekelték Rimaszombatban 1845 májusában, a megyei közgyűlésen, ahol Gömör vármegye táblabírájává választották. Büszkén számolt be róla Vahot Imréhez címzett nyílt levelében: „Népmáncomat a szamárról mindenfelé' éneklik, énekelték most is a gömöri restauration még a kortesek is. Magam is jelen voltam Rimaszombatban e tisztújításon…" (Petőfi 1956, 16). A juhásznóta gömöri gyors elterjedése, közkedveltsége érthető, mivel Gömörben is fejlett, jelentős gazdasági ág volt a juhászat, ahogy erről Paládi-Kovács Attila disszertációja tájékoztat (Paládi-Kovács 1965).

Tamás Károlyné, Vilma néni lánya, Sófalviné Tamás Márta a közel fél évszázados Szentgáli Pávakör vezetőjétől megkaptam az *Alku* műsorukon szereplő, helyben gyűjtött, hat versszakos változatát. Első két versszaka országosan elterjedt, a kapcsolódó négy versszak helyi fejlődés eredménye lehet:

Juhászlegény, szegény juhászlegény
Teli pénzzel ez a kövér erszény,
megveszem a szegénységet tőled,
ráadásul add a szeretődet,

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
Ezerannyi meg a borravaló,
A világot adnák ráadásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak.

Suba, suba, göndör szőrű suba,
Nem adnálak hat ökörért oda,
Mer az ökör csak járomba való,
De a suba szép kislány takaró.

Nem iszom bort, csak a szőlő levét,
Azt is csak úgy, ha megszűrik elébb,
Szeretem a szép, barna menyecskét,
Azt is csak úgy, ha megcsókol elébb.

Leégett a devecseri hodály,
Beleégett szegény juhászbojtár.
Szegény bojtár gyönyörű subája,
Számadónak a legszebb bárányа.

Esik eső, veri a subámat
Subám alá hívom a babámat
Hozzám bújik, nincsen semmi gondom
Átölelem meg is csókolgatom.

5. Petőfi cigány nyelven

Az első idegen nyelvű Petőfi-kötet, Dux Adolf német fordításában még a költő életében, 1846. szeptember elején jelent meg Bécsben. Heinrich Heinének ajánlott második német nyelvű verseskötete halálának hónapjában, 1849 júliusában hagyta el a sajtót Frankfurt am Mainban, Kertbeny Károly fordításában, függelékében más magyar költők verseivel. Azon a napon, 1849. július 30-án, amikor Petőfi Sándor eltűnése előtt utolsó estéjét töltötte Székelykeresztúron Kertbeny Károly éppen befejezte Heinének címzett levelét, amelynek kíséretében megküldte Petőfi verseinek eddigi legreprezentatívabb fordításgyűjteményét (Kerényi 2002, 181). Heinrich Heine Kertbeny Károlyhoz írott, Párizsban, 1849. augusztus 15-én kelt levelében így reagált a küldeményre: „Könyvével sok örömöt szerzett nekem… Petőfi olyan költő, akihez csak Burns és Béranger hasonlítható… Annyira egészséges és primitív, egy beteges és reflexív allűrökkel teli társadalom kellős közepén, hogy Németországban senkit sem állíthatnék melléje; nekem magamnak is csak néhány olyan természetes hangom van; ezzel szemben az a benyomásom, hogy szelleme nem túlságosan mély, s hiányzik belőle minden hamleti vonás a maga és népe szerencséjére" (Csanádi 1973, 174).

További fordítók és fordítások révén Petőfi a legismertebb magyar költővé vált külföldön is, költészete bekapcsolódott a világirodalomba. Az első angol nyelvű Petőfi-fordítás, *Árvalányhaj a süvegem mellett*… című verse 1847-ben jelent meg, John Bowring munkája. Bowring 1866-ban kiadta *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* című gyűjteményes fordításkötetét, 74 kisebb költeményével és a *János vitéz*zel. Ezt követően 1866–1972 között Petőfi Sándornak 12 angol nyelvű gyűjteményes kötete jelent meg Londonban, New Yorkban és Budapesten (Lőrincz 2020, 83–84). Szerb nyelvre az első Petőfi-verset (*A csárda romjai*) Jovan Jovanović Zmaj fordította és közölte a *Letopis Matice srpske* hasábjain

1855-ben. A szerb nemzeti költőként tisztelt Zmaj 1870-ig lefordította a *János vitéz*t és 28 Petőfi-verset. Összegyűjtött verseinek kötetei mindig Petőfi-fordításokkal jelentek meg, így eljutottak megannyi szerb családhoz (Babic 1993, 26–27). A magyaron kívül a kínai az egyetlen nyelv, amelyen megjelent Petőfi összes költeménye. Hszing Van-seng fordításában az 1990-es évek végén hat kötetben, 2628 oldalon jelent meg Petőfi Sándor összes költeménye. Ezt megelőzően válogatott verseit összesen 120 ezer példányban, 42 kiadásban adták ki Kínában. A kínai nyelvű Petőfi-fordítások negyedmillió példányt értek el. Petőfi versei Kínában az általános iskolai tananyagban szerepelnek (Trebitsch, Radio.hu).

Szinnyei József összeállításából tudjuk, hogy Petőfi munkáit 1905-ig 32 nyelven adták ki. *Reszket a bokor, mert…* című versét addig szintén 32 nyelvre fordították (Szinnyei 1905, 138–166).

Lovári cigány nyelven Nagy-Idai Sztojka Ferenc közölt Petőfi-verseket 1886-ban kiadott *Magyar és czigány nyelv gyök-szótár*ának második szakaszában. Verses előszava szerint:

> Ama – Petőfinek leghiresebb verseit,
> Hunyadi Lászlónak lefejeztetését!
> Népdallok és több más nyolczvankét verseit
> Magyarul s czigányul rímelő sorait.

Valójában nyolc Petőfi-verset és fordításukat közölte. Kettőt címével, a többit a népi kéziratos verseskönyvekben gyakran alkalmazott „Más" megjelöléssel. Az első címe Sztojkánál: *A király esküje és Hunyadi lefejeztetése*. Petőfinél *A király* esküje, 1848 májusában Pesten írt harminc versszakos költemény, amelyből Sztojka tizenkét strófát közölt magyar és cigány nyelven. *A vándorélet* cím alatt Sztojka Petőfi *A vándorlegény* (Szatmár, 1847) című költeményének tizenhat versszakából ötöt fordított. Petőfi *Vándorélet* (Pest, 1844) című versét Barabás Miklós oláhcigány család vándorlását megörökítő szép rajza ihlette. Rejtély, hogy Sztojka miért nem ezt a szép, cigány témájú verset választotta.

Sztojka Ferenc cím nélküli fordításai közül első az *Ilyen asszony való nékem…* (Pest, 1848), amelynek öt versszakából a negyediket törölte, a többit változatlanul hagyta. Rákövetkezik a *Befordúltam a konyhára…* (Pest, 1843), szinte változatlan szöveggel. A négyből a második strófát elhagyta *A szerelem, a szerelem…* (Székelyhíd, 1843) című versből. Egyébként a közölt sorok az eredetivel azonosak. A *Kis furulyám szomorúfűz ága…* (Diószeg, 1843) négy versszakát hibátlanul vette át. Első strófája így hangzik magyar és cigány nyelven:

> Kis furulyám szomorúfűz ága,
> Temetőben szomorkodik fája;
> Ott metszettem azt egy sírhalomról,
> Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Munro lávutá brigáko krenzsi,
Ándél murmunczi léhko Kást brigij,
Kothë singyom pámúléthán télé,
Naj csodá Káj léhko glász róvelpé.

A *Szomjas ember tűnődése* (Debrecen, 1844) kilenc versszakából az első négyet fordította Sztojka. Magyar szövegét hibátlanul írta le. Cigány nyelvre fordított és „czigánynyelvszótárában" közölt Petőfi-versek sorát a *Te vagy, te vagy, barna kislány…* (Erdőd, 1846) három strófája zárja. Közülük az első magyarul és cigányul így hangzik:

Te vagy, te vagy, barna kislyány,
Szemem s lelkem fénye!
Te vagy mind a két életem
Egyetlen reménye!
Ha ez az egy reményem is
Elmulandó álom,
Nem leszek boldog sem ezen,
Sem a másvilágon!

Tu szán, tu szán mé láhno séj,
Munro gyéhke ják há!
Tu szán munro duj trejéhkë,
Jék vár jék lulugyá,
Káná káde jék gïndo is,
Nácsimáhko ávle.
Csi ávp misto pé káde,
Csi pé kávér luma

A Sztojka által kiválasztott nyolc vers közül hármat (*Befordultam a konyhára; A szerelem, a szerelem; Kis furulyám szomorúfűz ága*) országszerte magyar nyelven énekelték. Homály fedi, hogy ezek felhangzottak-e a lovári cigányok ajkán, Sztojka Ferenc fordításában.

Nagyidai Sztojka József főherceg kedvenc cigánya volt, akinek cigány szótára a főherceg költségén jelent meg. A Kalocsa melletti Uszódon 1855-ben született Sztojkát a világon az első roma költőként tartják számon, akinek művei napjainkig fennmaradtak. Jelentős szótárszerkesztői és műfordítói tevékenysége.

Sztojka mellett a Petőfi-verseknek a 19. század második felében egy másik cigány nyelvű fordítója is akadt: Boldizsár József (1825–1878) kolozsvári cigányzenész fordításai a Kolozsváron kiadott *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* (később *Összehasonlító Irodalmi Lapok*) hasábjain jelentek meg 1878–1887 között. Öt itt olvasható cigány nyelvre fordított Petőfi versről tudunk: *Reszket a bokor,*

mert; Mit nem tettem volna érted; Elfojtott könnyek/Úgy sírhatnék; Mi foly ott a mezőn; Esik, esik, esik.

Petőfi Sándor népszerűvé vált verseinek Nagyidai Sztojka Ferenc és Boldizsár József által készített műfordításai hozzájárultak a hazai roma írásbeliség és irodalom erősödéséhez (Nagy-Idai Sztojka 1886, 174–179; Orsós 2015).

(Folytatjuk)

Gyórkös Mányi Albert: Kicsengetés (fametszet)